

15. Nurpeisova A.N. *Political Parties of the Republic of Kazakhstan: Comparative Political Analysis*. – Karaganda: KarSU, 2018. – 210 p.

16. Decker F. *Party system change in Germany: fragmentation and new alignments // West European Politics*. – 2015. – Vol. 38, No. 4. – P. 845-865.

17. Nippel O. *The dynamics of German political institutions: continuity and transformation // Journal of Contemporary European Studies*. – 2016. – Vol. 24, No. 1. – P. 57-71.

FTAMP 11.15.91

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.92.4.010

Е.С. Жетписбаев *

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

Алматы қ., Қазақстан Республикасы

**email: e.zhetpisbaev@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛА САУДАСЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАРДЫҢ САЯСИ АСПЕКТІСІ

Аңдатпа

Қазақстандағы бала саудасы – адам құқықтарын өрескел бұзатын, қоғамның тұрақтылығы мен ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіретін өзекті мәселе. Әлемдік деңгейде балалардың құқығын қорғау халықаралық конвенциялар мен ұлттық заңнамалар арқылы реттеліп келе жатқанына қарамастан, ел ішінде әлеуметтік-экономикалық, мәдени және құқықтық факторлар бала саудасының өршуіне ықпал етуде. Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу тақырыбының өзектілігі Қазақстандағы қазіргі кезеңдегі бала саудасына әсер ететін негізгі саяси және әлеуметтік факторларды айқындау қажеттілігінен туындайды. Зерттеудің мақсаты – 2018-2022 жылдар аралығындағы ресми қылмыстық статистикаға сүйене отырып, бала саудасының себептері мен ерекшеліктерін анықтау, мемлекеттік саясаттың тиімділігін бағалау және осы қылмыстың алдын алуға бағытталған ұсыныстар жасау. Әдіснамалық негіз ретінде салыстырмалы-құқықтық талдау, тарихи-саяси сараптау, статистикалық деректерді өңдеу және жүйелі саяси талдау әдістері қолданылды. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының ресми деректері, ұлттық заңнамалар мен халықаралық құқықтық құжаттар пайдаланылды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бала саудасы көбінесе әлеуметтік тұрғыдан осал топтағы балаларға қатысты орын алады. 2018-2022 жылдар аралығында бала саудасына байланысты қылмыстық істер санының айтарлықтай өсуі байқалды, ал COVID-19 пандемиясы бұл құбылыстың тереңдеуіне әсер еткен. Мемлекеттік деңгейде қабылданып жатқан шараларға қарамастан, құқықтық олқылықтар мен әлеуметтік теңсіздік бала саудасын азайтуға кедергі болып отыр. Бұл зерттеу нәтижелері мемлекеттік саясатты жетілдіру және халықаралық ынтымақтастықты күшейту қажеттігін дәлелдейді.

Түйін сөздер: бала саудасы, адам саудасы, мемлекеттік саясат, құқықтық реттеу, әлеуметтік факторлар.

E.Zhetpisbaev *

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

**email: e.zhetpisbaev@mail.ru*

THE POLITICAL ASPECT OF THE MAIN FACTORS AFFECTING CHILDREN TRAFFICKING IN KAZAKHSTAN AT THE PRESENT STAGE

Abstract

Child trafficking in Kazakhstan is a pressing issue that gravely violates human rights, threatening both societal stability and national security. Although the protection of children's rights is regulated

at the global level through international conventions and national legislation, within the country socio-economic, cultural, and legal factors continue to contribute to the growth of child trafficking. In this context, the relevance of the study is determined by the need to identify the main political and social factors affecting child trafficking in contemporary Kazakhstan. The aim of the study is to analyze the official criminal statistics for the period 2018-2022, to determine the causes and characteristics of child trafficking, to assess the effectiveness of state policy, and to develop recommendations for preventing this crime. The methodological basis of the research includes comparative legal analysis, historical and political review, statistical data processing, and systematic political analysis. The study relies on official data from the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, national legislation, and international legal documents. The results of the study show that child trafficking primarily affects socially vulnerable groups. Between 2018 and 2022, there was a significant increase in the number of criminal cases related to child trafficking, and the COVID-19 pandemic further exacerbated this phenomenon. Despite the measures undertaken at the state level, legal gaps and social inequality remain key obstacles to reducing child trafficking. The findings emphasize the need to improve state policy and strengthen international cooperation in combating this crime.

Keywords: child trafficking, human trafficking, state policy, legal regulation, social factors.

Жетписбаев Е.С.*

Казахский национальный педагогический университет имени Абая,

г. Алматы, Республика Казахстан

**email: e.zhetpisbaev@mail.ru*

ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ТОРГОВЛЮ ДЕТЬМИ В КАЗАХСТАНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация

Торговля детьми в Казахстане – актуальная проблема, грубо нарушающая права человека, угрожающая стабильности общества и национальной безопасности. Несмотря на то, что на мировом уровне защита прав детей регулируется международными конвенциями и национальным законодательством, внутри страны социально-экономические, культурные и правовые факторы продолжают способствовать росту торговли детьми. В этом контексте актуальность темы исследования определяется необходимостью выявления основных политических и социальных факторов, влияющих на торговлю детьми в современном Казахстане. Цель исследования – на основе официальной уголовной статистики за 2018-2022 годы определить причины и особенности торговли детьми, оценить эффективность государственной политики и разработать рекомендации по предотвращению данного преступления. Методологическую основу составили сравнительно-правовой анализ, историко-политический обзор, обработка статистических данных и системный политический анализ. В ходе исследования использовались официальные данные Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, национальное законодательство и международные правовые документы. Результаты исследования показали, что торговля детьми в основном затрагивает социально уязвимые группы. В период 2018-2022 годов наблюдался значительный рост числа уголовных дел, связанных с торговлей детьми, а пандемия COVID-19 способствовала углублению данной проблемы. Несмотря на меры, принимаемые на государственном уровне, правовые пробелы и социальное неравенство препятствуют снижению масштабов торговли детьми. Полученные результаты подтверждают необходимость совершенствования государственной политики и укрепления международного сотрудничества.

Ключевые слова: торговля детьми, торговля людьми, государственная политика, правовое регулирование, социальные факторы.

КІРІСПЕ

Бала саудасы – қазіргі қоғамдағы ең өзекті әрі өткір әлеуметтік мәселелердің бірі. Қазақстан жағдайында бұл құбылыстың алдын алу және онымен күресу мемлекеттік саясаттың маңызды бағыттарының қатарына кіреді. Әсіресе жастар арасындағы еңбек нарығындағы теңгерімсіздіктер мен әлеуметтік-экономикалық қиындықтар бұл мәселенің күшеюіне ықпал етуде [1, р.81-88]. Бала саудасы тек жеке тұлғаларға ғана емес, сонымен қатар отбасы институтының тұрақтылығына, неке қатынастарына және жалпы қоғамдағы әлеуметтік құрылымдарға кері әсерін тигізеді [2, р.1-15].

Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, жастардың жұмыспен қамтылуындағы проблемалар, білім беру жүйесіндегі олқылықтар, сондай-ақ әлеуметтік теңсіздік бала саудасының негізгі себептерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар, тілдік және әлеуметтік деректерді өңдеу барысында заманауи әдістерді, соның ішінде графематикалық талдау тәсілдерін қолдану әлеуметтік зерттеулердің дәлдігін арттыруға мүмкіндік береді [3, р.90-102]. Бұл тұрғыда кешенді әдістерді қолдану бала саудасы мәселесін шешуде маңызды болып табылады.

Мәселені қарастыруда халықаралық тәжірибеге сүйену де өзекті. Шетелдік зерттеулер қоғамдық институттарды реформалаудағы кешенді тәсілдердің, оның ішінде мемлекеттік саясат пен білім беру саласын жетілдірудің қажеттілігін атап көрсетеді [4, р.42-52]. Қазақстан үшін өзге мемлекеттердің тәжірибесін зерделеу, әсіресе қоғамдық сатып алу, құқықтық реттеу және әлеуметтік қорғау салаларындағы тәжірибені бейімдеу маңызды [5, р.3-13].

Сонымен қатар, инновациялық технологиялар мен заманауи әдістерді енгізу де бала саудасымен күресте жаңа мүмкіндіктер ашады. Мысалы, геодезиялық өлшеу әдістерін жетілдіру құрылыс саласында тиімділікке әкелсе [6, 166-171 б.], әлеуметтік салада да деректерді өңдеудің жаңа тәсілдері қылмыстың алдын алуда қолданылуы мүмкін. Бұл тұрғыда жоғары технологиялық өндірістерді дамыту және жаңа жұмыс орындарын құру – қоғамдағы әлеуметтік әлсіздіктерді азайтуға, тиісінше бала саудасының себептерін жоюға ықпал етеді [7, с.52-60]. Бұған қоса, елдің транзиттік әлеуетін арттыру және аймақтық экономикалық интеграцияны тереңдету әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету арқылы бала саудасы сияқты әлеуметтік мәселелердің алдын алуға көмектеседі [8, с.55-58].

Осыған байланысты, Қазақстандағы бала саудасының саяси және әлеуметтік аспектілерін зерттеу тек қана қылмыстың алдын алуға емес, сонымен қатар тиімді мемлекеттік саясат қалыптастыруға, әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға және халықаралық ынтымақтастықты күшейтуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттерге шолу

Адам саудасы – қазіргі замандағы жаһандық қауіптердің бірі. Бұл қылмыстың құрбандары тек ересектермен шектелмей, балалар да сауда нысанына айналып отырғаны әлемдік қауымдастықты алаңдатуда. Қазақстан жағдайында балалардың өмірі мен құқықтарын қорғау, олардың өрескел бұзылуының алдын алу мәселесі мемлекеттік деңгейде ерекше назарда. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2019 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында адам саудасына, әсіресе балаларға қатысты қылмыстарға жазаны қатаңдату қажеттігін атап өткен [9]. Бұл мемлекеттік деңгейде мәселенің өзектілігін және қылмыстық саясаттың күшею бағытын айқындайды.

Зерттеу тақырыбына қатысты ғылыми еңбектерде бұл мәселе әртүрлі қырынан қарастырылған. Мысалы, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының академигі, заң ғылымдарының докторы, профессор С.Н. Сәбікенов [10, с.23-27] адам саудасының жыныстық қанау аспектісіне ерекше назар аударып, Еуропа елдеріндегі құқықтық механизмдердің тәжірибесін талдаған. Оның еңбегі адам саудасымен күрестегі қылмыстық-құқықтық тетіктердің маңызын айқындайды.

Шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде де балалар саудасына қарсы күрестің әртүрлі қырлары қарастырылған. А.И. Милевский [11, с.45-49] кәмелетке толмағандардың саудасына қарсы жүргізіліп жатқан қылмыстық-құқықтық шаралардың құрылымын талдап, жазалау тетіктерінің тиімділігін бағалаған.

Шувалова [12, с.66-70] Ресейдің Қиыр Шығысында көші-қон процестерінің әлеуметтік және саяси факторларының адам саудасына ықпал ететінін көрсеткен.

Миграциялық процестер жағдайында балалардың дербес деректерін қорғау мәселесін зерттеген Дубовитская және әріптестері балалар туралы ақпараттың түрлі органдар арасында берілуі оларды заңсыз пайдалануға жол ашатынын атап өтеді. Авторлар бұл қауіптің алдын алу үшін деректерді қорғаудың құқықтық механизмдерін жетілдіру қажеттігін негіздейді [13, р.43-53]. Бұл тұжырымды Мырзабаев және әріптестерінің [14, р.2-6] зерттеуі толықтырады, онда балалар саудасының алдын алу құралы ретінде биочипті қолданудың криминалистикалық мүмкіндіктері қарастырылған. Авторлар биочип арқылы баланың тұлғасын нақты сәйкестендіру және оның қозғалысын бақылау заңсыз әкету мен сатудың алдын алуға тиімді тетік бола алатынын негіздейді.

Савенко посткеңестік елдердегі балалар саудасы үшін жауапкершілікті құқықтық реттеу тәжірибесін салыстырмалы түрде талдайды. Олар әртүрлі мемлекеттердегі жазалау тетіктерінің ерекшеліктерін көрсете отырып, қылмыстық жауапкершілікті күшейту мен заңнаманы үйлестіру балалар саудасының алдын алуда маңызды рөл атқаратынын атап өтеді [15, р.175-183].

Осы еңбектерді талдай келе, отандық зерттеулер көбіне құқықтық және мемлекеттік саясат аспектілеріне басымдық берсе, шетелдік еңбектерде қылмыстық-құқықтық тетіктер мен көші-қон процестерінің әсері қарастырылғанын көреміз. Біздің зерттеу осы жұмыстарды толықтыра отырып, Қазақстандағы бала саудасына ықпал ететін саяси және әлеуметтік факторларды кешенді түрде айқындауға бағытталған.

Осыған байланысты зерттеу гипотезасы – Қазақстандағы бала саудасының таралу деңгейі әлеуметтік теңсіздік, құқықтық олқылықтар және мемлекеттік саясаттың тиімділігімен тікелей байланысты деген болжамға негізделеді.

Зерттеудің негізгі міндеттері төмендегідей:

1. 2018-2022 жылдар аралығындағы ресми статистика негізінде бала саудасының динамикасын талдау;
2. Бала саудасына ықпал ететін әлеуметтік, экономикалық және саяси факторларды айқындау;
3. Мемлекеттік саясат пен халықаралық тәжірибені салыстырмалы тұрғыда сараптау;
4. Алдын алу тетіктерін жетілдіруге арналған ұсыныстар әзірлеу.

Ғылыми еңбектердің басым бөлігі бала саудасын құқықтық және институционалдық тұрғыдан қарастырғанымен, оның саяси процестермен және әлеуметтік теңсіздікпен байланысы жеткілікті зерттелмеген.

Жүргізілген талдау негізінде болжам жасаймыз: Қазақстанда бала саудасының алдын алу тиімділігі құқықтық олқылықтар мен институционалдық әлсіздік жойылмайынша төмен деңгейде сақталады. Әлеуметтік осал топтардың үлесі азаймаса, қылмыс жасырын және цифрлық форматтарға ауысып, анықтау тетіктерінің тиімділігін әлсіретеді. Сонымен бірге, халықаралық ынтымақтастық пен цифрлық бақылау механизмдері жеткілікті күшейтілмесе, трансұлттық қылмыстық желілердің кеңею ықтималдығы жоғары. Осы олқылықты толтыру мақсатында бұл зерттеу Қазақстандағы бала саудасына әсер ететін факторларды саяси талдау мен әлеуметтік деректерге сүйене отырып кешенді бағалауды көздейді.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Зерттеу әдісі – ғылыми жұмыстың мақсаттары мен міндеттерін орындауға бағытталған жүйелі тәсілдер жиынтығы. Бұл мақалада Қазақстандағы бала саудасына әсер ететін саяси және әлеуметтік факторларды кешенді түрде айқындау үшін аралас әдістер қолданылды.

Алдымен, зерттеу тақырыбы бойынша халықаралық және отандық ғылыми әдебиеттерге жүйелі шолу жасалды. Әдебиеттерді іздеу барысында «бала саудасы», «адам саудасы», «мемлекеттік саясат», «құқықтық реттеу», «әлеуметтік факторлар», «кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау», «миграция және бала қауіпсіздігі» сияқты негізгі және

туынды кілт сөздер пайдаланылды. Ізденіс жұмыстары Scopus, Web of Science, ERIC, Google Scholar, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапханасының электронды дерекқорлары мен құқықтық ақпараттық жүйелері негізінде жүзеге асырылды.

Әдебиеттерді іріктеу кезеңі 2010-2024 жылдар аралығын қамтып, бұл уақыт аралығы бала саудасы мәселесінің өзектілігін қазіргі әлеуметтік-саяси жағдаймен байланыстыра талдауға мүмкіндік берді. Материалдарды таңдау кезінде келесі критерийлер басшылыққа алынды:

– зерттеу тақырыбы Қазақстан немесе Орталық Азия кеңістігіндегі бала саудасы мәселесіне тікелей немесе жанама қатысты болуы;

– ғылыми журналдарда, халықаралық конференция жинақтарында немесе ресми есептерде жариялануы;

– рецензияланған, толық мәтіні қолжетімді және DOI нөмірі көрсетілген жарияланымдардың болуы;

– зерттеудің ғылыми әдістемесінің негізділігі мен дереккөздердің сенімділігі.

Іріктелген ғылыми еңбектер сапалық контент-талдау әдісі арқылы өңделді. Әрбір мақала мен зерттеу құжаты мазмұндық тұрғыдан талданып, бала саудасына ықпал ететін саяси, құқықтық және әлеуметтік факторларға қатысты негізгі тұжырымдар анықталды. Сонымен қатар, мәтіндерде қайталанатын ұғымдар мен идеялар жүйеленіп, тақырыптық кодтау (thematic coding) әдісі қолданылды. Бұл тәсіл зерттеулерде жиі кездесетін проблемалық бағыттарды, түсіндірмелік модельдерді және ғылыми көзқарастарды топтастыруға мүмкіндік берді.

Кодталған мәліметтер негізінде бала саудасына қатысты негізгі ұғымдардың жиілігі, проблемалардың басым бағыттары және авторлар ұсынған шешім тетіктерінің жүйесі анықталды. Талдау нәтижесінде балаларды адам саудасынан қорғау мәселесінің көбіне құқықтық жауапкершілік, мемлекеттік саясаттың тиімділігі, миграциялық үдерістердің ықпалы және әлеуметтік осалдық факторлары арқылы қарастырылатыны байқалды.

Осылайша, әдебиеттерге жасалған кең ауқымды талдау зерттеу тақырыбының ғылыми негізділігін қамтамасыз етіп қана қоймай, бала саудасына әсер ететін негізгі факторларды кешенді түрде зерделеуге және әрі қарайғы эмпирикалық зерттеу бағытын нақтылауға мүмкіндік берді.

Бұл зерттеу Қазақстандағы бала саудасына әсер ететін негізгі саяси және әлеуметтік факторларды айқындауға бағытталды. Әдіснамалық тұрғыда зерттеу салыстырмалы-құқықтық талдау, тарихи-саяси сараптау, статистикалық деректерді өңдеу, контент-талдау және жүйелі талдау тәсілдеріне сүйенді.

Біріншіден, салыстырмалы-құқықтық әдіс Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын халықаралық құқықтық актілермен, соның ішінде БҰҰ-ның «Адам саудасының алдын алу, жолын кесу және оған қарсы күрес туралы» Палермо хаттамасымен, Балалар құқықтары туралы конвенциямен және өзге де халықаралық стандарттармен салыстыра отырып, ұлттық заңнамадағы үйлесімділік деңгейі мен құқықтық сәйкессіздіктерді анықтауға мүмкіндік берді. Бұл әдіс арқылы балалар саудасына қатысты жауапкершіліктің құқықтық реттелуіндегі нақты олқылықтар, терминологиялық бірізділіктің болмауы және алдын алу тетіктерінің жеткіліксіздігі айқындалды. Сонымен қатар, шетелдік тәжірибелермен салыстыру негізінде Қазақстан заңнамасын жетілдіруге бағытталған ұсыныстар жүйеленді.

Екіншіден, тарихи-саяси талдау әдісі бала саудасы мәселесінің қалыптасуы мен даму эволюциясын, оның әлеуметтік және саяси тамырларын анықтауға мүмкіндік берді. Бұл тәсіл арқылы Қазақстандағы бала саудасының тәуелсіздік кезеңінен бастап бүгінгі күнге дейінгі өзгеру динамикасы қарастырылып, мемлекеттің қылмыспен күрес саясатының басым бағыттары талданды. Сонымен бірге әлеуметтік тұрақсыздық, көші-қонның күшеюі, еңбек миграциясы және экономикалық трансформациялар сияқты факторлардың бала саудасының өршуіне ықпалы ғылыми тұрғыда негізделді. Тарихи-саяси әдіс қоғамдағы қауіп факторлары мен мемлекеттік реттеу арасындағы өзара байланысты ашуға мүмкіндік берді.

Үшіншіден, статистикалық әдіс Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің 2018-2022 жылдар аралығындағы ресми

деректерін өңдеуге негізделді. Бұл деректер арқылы бала саудасына қатысты тіркелген қылмыстық істердің саны, олардың жылдар бойынша өзгеру көрсеткіштері, жәбірленушілердің жас ерекшелігі мен әлеуметтік мәртебесі талданды. Статистикалық өңдеу барысында динамикалық қатарлар, салыстырмалы көрсеткіштер және пайыздық өзгерістер есептеліп, бала саудасының өсу немесе төмендеу үрдістері айқындалды. Бұл тәсіл зерттеудің эмпирикалық базасын нығайтып, нақты деректерге сүйенген ғылыми қорытындылар жасауға мүмкіндік берді.

Төртіншіден, контент-талдау әдісі бұқаралық ақпарат құралдары мен ресми құжаттарда бала саудасы мәселесінің көрініс табуын сараптау үшін қолданылды. Зерттеу аясында ұлттық және өңірлік деңгейдегі 45 БАҚ жарияланымы мен 12 ресми есептің мәтіні қамтылып, олардың мазмұны жүйелі түрде талданды. Талдау бірліктері ретінде «бала саудасы», «адам саудасы», «қылмыс», «жәбірленуші», «қорғау», «алдын алу» сияқты кілт сөздер белгіленді. Мәтіндер мазмұн жиілігі, мағыналық бағыт және дискурсивтік тон бойынша кодталып, қоғамдағы мәселенің ақпараттық бейнесі анықталды. Алынған нәтижелер Excel бағдарламасында сандық өңдеуден өткізіліп, графиктер мен жиілік диаграммалары түрінде визуализацияланды. Сонымен қатар, жүйелі талдау әдісі арқылы бала саудасына ықпал ететін факторлар кешенді түрде қарастырылды: әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, отбасылық институттың әлсіреуі, көші-қон процестері және заңнаманың тиімділігі.

Зерттеу жұмысы Қазақстан Республикасының аумағында 2018-2022 жылдар аралығында жүргізілді. Зерттеу материалы ретінде:

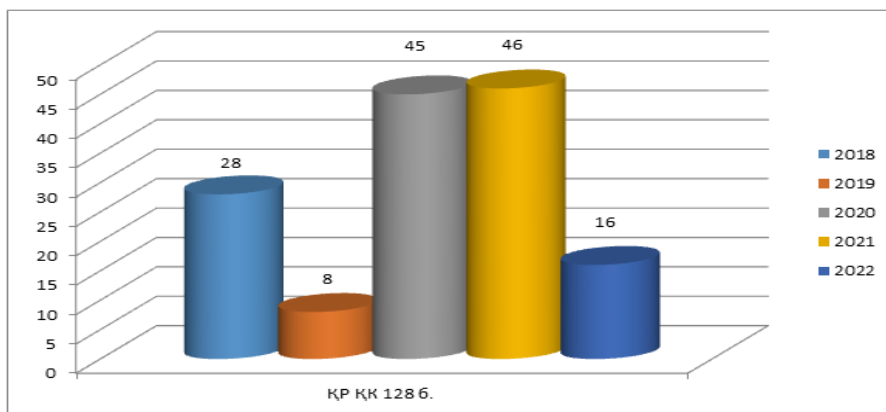
- ҚР Қылмыстық кодексінің 128 және 135-баптары бойынша қозғалған істер,
- Бас прокуратураның ресми статистикасы,
- ҚР Президентінің Жолдаулары,
- халықаралық конвенциялар (БҰҰ, ХЕҰ),
- БАҚ-та жарияланған деректер пайдаланылды.

Әдістердің үйлесімді қолданылуы зерттеудің сенімділігін арттырып, Қазақстандағы бала саудасына қатысты құбылыстардың кешенді сипаттамасын жасауға мүмкіндік берді.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Қазақстандағы бала саудасына ықпал ететін факторларды талдау барысында ең алдымен ресми статистикалық деректерге жүгіну орынды. Өйткені сандық мәліметтер бұл құбылыстың ауқымы мен динамикасын нақты бағалауға мүмкіндік береді. Осы мақсатта Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің талдау орталығы ұсынған ресми деректер негізінде соңғы бес жылдағы жағдай зерделенді.

Алынған статистикалық мәліметтерге сүйенсек, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 128-бабы («Адам саудасы») бойынша тіркелген қылмыстық істер саны зерттелген кезең аралығында айтарлықтай ауытқуларға ұшыраған.

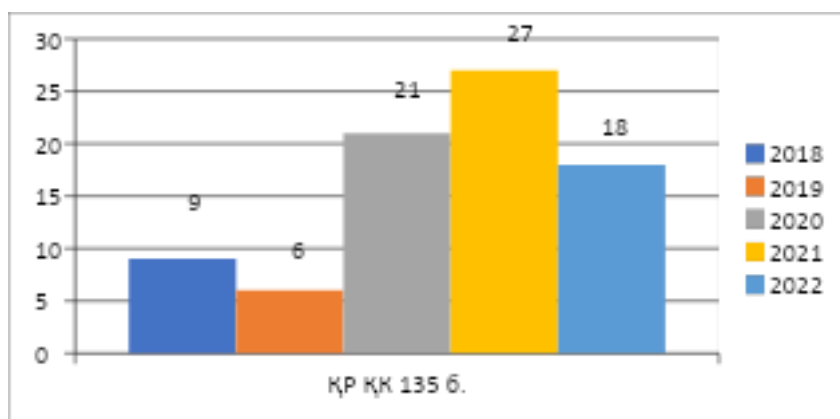

Сурет 1. ҚР ҚК 128-бабы («Адам саудасы») бойынша тіркелген қылмыстық істердің динамикасы (2018-2022 жж.)

1-суретте көрсетілген мәліметтерге сүйенсек, 2018 жылмен салыстырғанда адам саудасына қатысты қылмыстық істердің жалпы саны 2022 жылы 20-ға азайған. 2019 жылы бұл көрсеткіш ең төмен деңгейде тіркелсе, 2020 және 2021 жылдары тиісінше 37 және 38 іске дейін өсіп, айтарлықтай жоғарылаған. Ал 2022 жылы істер саны қайтадан төмендеп, 30-ға қысқарғаны байқалады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 135-бабы («Кәмелетке толмағандар саудасы») бойынша да ұқсас үрдіс байқалған. Атап айтқанда, 2018 жылы – 9 іс, 2019 жылы – 6 іс, 2020 жылы – 21 іс, 2021 жылы – 27 іс қозғалып, кейін 2022 жылы көрсеткіш 18 іске дейін азайған.

Жалпы алғанда, бұл динамика соңғы бес жылда бала саудасына қатысты қылмыстардың тұрақсыз және толқынды сипатта дамығанын айғақтайды. Әсіресе 2020-2021 жылдары тіркелген істердің күрт өсуі әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың қиындауымен және пандемиялық кезеңнің салдарымен байланысты болса, 2022 жылғы азаю үрдісі мемлекеттік шаралардың ішінара тиімділігін көрсетеді.

Сурет 2. ҚР ҚК 135-бабы («Кәмелетке толмағандар саудасы») бойынша тіркелген қылмыстық істердің динамикасы (2018-2022 жж.)

Келтірілген деректерге сүйенсек, 2018 жылы бала саудасына қатысты 9 іс тіркелген болса, 2019 жылы олардың саны 6-ға дейін төмендеген. Алайда 2020 жылдан бастап жағдай күрт өзгеріп, істер саны 21-ге жетті. Бұл көрсеткіш 2019 жылмен салыстырғанда үш есеге жуық өсім бар екенін айғақтайды. 2021 жылы көрсеткіш ең жоғарғы деңгейге жетіп, 27 істі құрады. Ал 2022 жылы істер саны азайып, 18-ге төмендегенімен, бұл әлі де жоғары көрсеткіш болып отыр.

Жалпы алғанда, 2018 жылмен салыстырғанда 2022 жылы істер саны 9-дан 18-ге дейін артқанын көруге болады. Бұл динамика бала саудасының Қазақстанда әлі де елеулі әлеуметтік проблема болып отырғанын көрсетеді. Сонымен бірге, 2020-2021 жылдары істердің күрт өсуі COVID-19 пандемиясымен байланысты әлеуметтік-экономикалық қиындықтардың салдарын аңғартады. 2022 жылғы төмендеу белгілі бір оң үрдісті көрсеткенімен, мәселе толық шешілді деуге болмайды.

Жалпы статистикалық деректерге сүйене отырып, Қазақстан Үкіметі адам саудасын жою бағытында елеулі шаралар қабылдап келеді. Дегенмен, қабылданған мемлекеттік саясат пен жүзеге асырылып жатқан іс-шараларға қарамастан, бұл мәселе әлі де толық шешімін тапқан жоқ. Ел ішінде адам саудасы фактілері толығымен жойылмай, кей өңірлерде олардың жиілігі артып отырғаны байқалады.

COVID-19 пандемиясының салдарынан туындаған әлеуметтік және экономикалық қиындықтар бұл қылмыспен күресу мүмкіндігін шектегенімен, Үкімет кейінгі кезеңдерде осы бағыттағы күш-жігерін күшейтті. Нәтижесінде Қазақстанның халықаралық есептердегі рейтингі 2-деңгейде сақталды. Бұл көрсеткіш Үкіметтің адам саудасына қарсы іс-қимыл

саласында белгілі бір жетістіктерге жеткенін, бірақ халықаралық стандарттарға толық сәйкестікке әлі қол жеткізілмегенін білдіреді.

Соңғы жылдары қабылданған шаралардың қатарына адам саудасына қарсы полиция бөлімшесінің мәртебесін арттыру, осы саладағы мамандандырылған қызметкерлердің санын көбейту және құрбандарды анықтау жүйесін жетілдіру жатады. Сонымен қатар, Президент «Халықтың көші-қоны туралы» және «Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы» заңдарға түзетулер енгізіп, шетелден келген жәбірленушілерге Қазақстан азаматтарымен тең құқықтар берді. Бұл түзетулер олардың жұмыс істеу және уақытша тұру құқығын қамтамасыз етті.

Алайда, Үкіметтің қабылдаған шараларына қарамастан, адам саудасына қарсы іс-қимылдың бірқатар бағыттарында кемшіліктер сақталып отыр. Азаматтық қоғам өкілдері мен сарапшылардың пікірінше, қолданыстағы заңнаманың кейбір олқылықтары адам саудасы туралы істерді тиімді тергеуге және құрбандарды дер кезінде анықтауға кедергі келтіруде. Шетелдік құрбандарды анықтау көрсеткішінің төмен болуы және мәжбүрлі еңбекпен күрес шараларының жеткіліксіздігі бұл бағыттағы жүйелік әлсіздіктерді айқындайды.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 128-бабы («Адам саудасы») және 135-бабы («Кәмелетке толмағандар саудасы») бойынша жыныстық және еңбек қанауы мақсатындағы қылмыстар үшін жауапкершілік көзделген. Алайда, халықаралық құқықтағы «адам саудасы» ұғымымен салыстырғанда, бұл баптарда зорлық-зомбылық, алаяқтық немесе мәжбүрлеу әрекеттері қылмыстың негізгі белгілері ретінде емес, тек ауырлататын мән-жайлар ретінде қарастырылған. Бұл жағдай құқықтық тұрғыда адам саудасын дәл анықтауда және оны дәлелдеу процесінде қиындықтар туғызады.

Аталған баптарға сәйкес, ересектерді саудалағаны үшін 4 жылдан 7 жылға дейін, ал кәмелетке толмағандарды саудалағаны үшін 5 жылдан 9 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы қарастырылған; ауырлататын мән-жайлар болған жағдайда бұл мерзім тиісінше 15 және 18 жылға дейін ұзартылуы мүмкін. Бұл жазалар қатаң болғанымен, кейбір ұқсас баптарда жазаның жеңіл түрі сақталған. Мысалы, Қылмыстық кодекстің 134-бабы («Кәмелетке толмағанды жезөкшелікке тарту») бойынша 3 жылдан 6 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру жазасы белгіленсе, 308-бапта («Жезөкшелікпен айналысуға тарту») ең жоғарғы жаза тек 3 жылға дейінгі бас бостандығынан айыру немесе айыппұлмен шектеледі.

Демек, адам саудасымен байланысты қылмыстардың кейбір түрлеріне қолданылатын жазалар арасындағы мұндай айырмашылықтар құқықтық жүйеде бірізділіктің толық орнамағанын көрсетеді. Бұл өз кезегінде адам саудасына қарсы саясаттың тиімділігін төмендетіп, қылмыстық жауапкершілікті жеңілдету қаупін арттырады.

Өткен жылдардағыдай, полиция органдары жүргізген «STOP-TRAFFIC» атты үш күндік арнайы операциялар нәтижесінде адам саудасына қатысты көптеген фактілер анықталып, тергеу жұмыстары жүргізілді. Дегенмен, Үкімет ел аумағындағы шетелдік азаматтардың мәжбүрлі еңбек жағдайларын тексеру бағытында шектеулі іс-шаралар атқарды. Сарапшылар мен бақылаушылардың мәліметінше, құрылыс саласында Өзбекстаннан келген еңбек мигранттарын мәжбүрлі еңбекке тарту жағдайлары тіркелгенімен, құқық қорғау органдары кейбір істер бойынша тергеу жүргізуден бас тартқан. Бұл жағдай құқық қорғау органдары өкілдерінің адам саудасының мәнін толық түсінбеуімен және жұмыс берушілер тарапынан қолданылатын жасырын мәжбүрлеу әдістерін дәлелдеудің күрделілігімен түсіндіріледі.

Үкіметтік емес ұйымдар (ҮЕҰ) да кейбір полиция қызметкерлерінің адам саудасы туралы түсінігінің шектеулі екенін, Қылмыстық кодексті және істерді тиімді тергеу үшін қажет құқықтық аспектілерді толық меңгермегенін атап өтті. Құқық қорғау жүйесіндегі кадрлардың жиі ауысуы да бұл мәселені шешуді қиындатуда. Бұрынғы жылдарда ҮЕҰ-лар адам саудасының құрбандары көбіне иммиграциялық заңдарды бұзушылар немесе баспанасыз адамдар ретінде қарастырылғанын хабарлаған. Кей жағдайларда дәлелдемелердің жеткіліксіздігіне байланысты істер тоқтатылған немесе қозғалуынан бас тартылған. Бұл, әсіресе, ауылдық жерлерде тіркелген және еңбек қанауына байланысты істерге тән құбылыс болды. Сонымен қатар, тергеушілердің назарында негізінен жыныстық қанауға қатысты қылмыстар қалғаны байқалады.

Азаматтық қоғам өкілдері Қылмыстық кодекстегі «адам саудасы» ұғымының қазіргі анықтамасы күрделі жағдайларды, яғни жанама немесе жасырын индикаторлары бар істерді тергеуге кедергі келтіретінін атап өтті. Нәтижесінде, жеңілдетілген жазаларды көздейтін баптар жиі қолданылып, құқық қорғау және сот органдарының кейбір қызметкерлеріне кең дискрециялық өкілеттік берілген. Бұл жағдай заңды қолдануда бірізділіктің болмауына және кейде заңды теріс пайдалануға әкеліп отыр.

Дегенмен, Қазақстан құқық қорғау органдары шетелдік серіктес мемлекеттермен ынтымақтастықты жалғастыруда. Өзбекстан, Ресей және Бахрейн мемлекеттерімен жүргізілген өзара құқықтық көмек нәтижесінде 11 экстрадиция ісі (оның ішінде 3 іс – Өзбекстанға, 8 іс – Ресейге, 1 іс – Бахрейннен Қазақстанға) жүзеге асырылды. Сонымен қатар, Шымкент, Тараз және Түркістан қалаларында әйелдер мен балаларды жыныстық қанауға тартқан 11 адам саудасымен айналысқан тұлғалар ұсталды. Бұл фактілер құқық қорғау органдарының бағытталған іс-қимылының бар екенін, алайда оның жүйелі сипат ала қоймағанын көрсетеді.

Үкімет мемлекеттік қызметкерлер арасында адам саудасына қатысы бар фактілер бойынша нақты тергеу, қудалау немесе сот шешімдері туралы ақпарат ұсынбаған. Соған қарамастан, сарапшылар мен ҮЕҰ өкілдері сыбайлас жемқорлықтың бұл саладағы басты кедергілердің бірі екенін атап өтуде. Бұрынғы жылдары адам саудасына қатысы бар тұлғалар төмен лауазымды полиция қызметкерлеріне пара беру арқылы жауапкершіліктен жалтарған жағдайлар тіркелген. Сондай-ақ, кейбір жергілікті шенеуніктер шетелдік азаматтардың заңсыз кіруі мен паналауына жәрдемдескен деген күдік те болған.

Мемлекеттік органдар анықтаған адам саудасының құрбандары, әдетте, Үкімет қаржыландыратын әрі үкіметтік емес ұйымдар басқаратын арнайы баспаналарға орналастырылады. Құрбандарды анықтау рәсімі сұхбат пен әлеуметтік бағалау кезеңдерінен тұрады. Балалар ересектерден бөлек баспаналарға жіберіледі. Үкімет қанша адамға медициналық көмек көрсетілгені туралы нақты мәлімет бермегенімен, адам саудасының құрбандары тегін медициналық, психологиялық, құқықтық және әлеуметтік көмек алу құқығына ие.

2021 жылы Үкімет бұл мақсатқа 107 миллион теңге (шамамен 231 000 АҚШ доллары), ал 2022 жылы 101 миллион теңге (218 000 АҚШ доллары) көлемінде қаржы бөлді. Бұл қаражат адам саудасы құрбандарына арналған 10 баспананы ұстауға, сондай-ақ құқықтық, медициналық және психологиялық қызмет көрсетуге жұмсалды. Дегенмен, азаматтық қоғам өкілдері баспаналарда материалдық ресурстардың жеткіліксіздігін, қаржыландырудың құрбандар санына емес, өңірлік көрсеткіштерге байланысты бөлінетінін, бұл өз кезегінде ресурстық тапшылық тудыратынын атап өтті.

Сондай-ақ, бақылаушылар еңбек қанауына ұшыраған адамдардың басым бөлігі ауылдық жерлерде болғанымен, көмек көрсету орталықтары мен қызметтердің көпшілігі ірі қалаларда шоғырланғанын көрсетеді. Осыған байланысты шалғай өңірлердегі жәбірленушілер әлеуметтік және құқықтық қолдауға қол жеткізуде айтарлықтай қиындықтарға тап болуда.

Соңғы бес жылда хабарланғандай, адам саудагерлері отандық және шетелдік құрбандарды Қазақстанда, ал шетелдік саудагерлер қазақстандық құрбандарды шетелде пайдаланады. Елордамыз Астананың, Алматының қаржы орталығы мен батыстағы мұнайлы қалалары Ақтау мен Атыраудың салыстырмалы экономикалық өркендеуі ауыл қазақтарының көп бөлігін тартты, олардың кейбіреулері алаяқтық жұмыс ұсынып, саудагерлерге алданып, кейін жыныстық қанау үшін пайдаланылады. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы, құрылыс және басқа салалардағы мәжбүрлі еңбек кеңінен қолданылуда. Адам саудагерлері кейбір балаларды қайыр сұрауға мәжбүрлейді, сонымен қатар, ересектер мен балаларды қылмыстық әрекеттерге тартуы мүмкін. Адам саудасы қаупінің ең осал топтарына құжатсыз мигранттар, жеке куәлігі жоқ адамдар, жұмыссыздар, баспанасы жоқ адамдар және мүгедектер жатады.

Балаларды сату – баланы қанау мақсатында тарту, тасымалдау, беру, жасыру немесе алу «адам саудасы» болып саналады.

Қазіргі таңда Қазақстанда адам саудасы, соның ішінде бала саудасының өршіп тұрғаны ащы болсада шындық. Себебі, күнделікті ақпарат құралдарынан еститін болсақ, айына кемінде екі реттен бала саудаланады екен. Оған мысал ретінде жыл басында Тараздағы нәресте сатқан акушерлердің қатысуымен орын алған оқиғаны және ақпан айында Атырау қаласындағы әйелдің 2021 және 2022 жылы туған сәбиін сатып жіберген фактілерін айтуымызға болады.

Адам саудасының себептері сан алуан және өзара тығыз байланысқан. Бұл құбылыстың негізінде әлеуметтік, экономикалық және психологиялық факторлардың күрделі өзара әрекеті жатыр.

Әлемнің көптеген елдерінде балалар кедейлік пен қолайсыз өмір жағдайында өмір сүруде. Олар баспана, сапалы білім, денсаулық сақтау және әлеуметтік қолдау сияқты негізгі қажеттіліктерге толық қол жеткізе алмайды. Бұған қоса, тұрмыстық зорлық-зомбылық, отбасындағы шиеленістер, балаларға қатыгездік көрсету, ата-аналардың ішімдік пен есірткіні шамадан тыс қолдануы сияқты факторлар балаға психологиялық және физикалық тұрғыда теріс әсер етеді.

Сонымен қатар, ата-аналары ажырасқан, қайтыс болған немесе отбасынан бөлініп қалған балалар да ерекше қауіп тобына жатады. Бір немесе бірнеше әлеуметтік факторлардың ықпалына ұшыраған, өмір сүруі мен дамуына қауіп төнген мұндай балалар «әлеуметтік жағынан осал топтағы балалар» деп аталады.

Жоғарыда келтірілген себептерді сараптай келе, қоғамдағы «әлеуметтік жағынан осал топтағы балалардың» болмауы үшін мемлекет тарапынан көптеген шаралар ұйымдастырылып, іске асып жатса да, әлі де жеткіліксіз күйде, оған дәлел ретінде алдын алуға бағыттталып жасалып жатырған шаралардың толықтай нәтиже бермеуін жоғарыда келтірілген статистикалық деректерден аңғаруға болады.

Жалпы алғанда, Қазақстандағы бала саудасына қатысты әртүрлі дереккөздер мен материалдарға жүргізілген талдау негізінде төмендегідей қорытынды жасауға болады. Мұндай құбылыстардың кең таралуына бірқатар әлеуметтік және экономикалық факторлар ықпал етеді. Ең алдымен, халықтың құқықтық сауаттылығының төмендігі, қоғам мүшелерінің адам саудасы мәселесіне қатысты бейхабарлығы немесе аңғал сенгіштігі, сондай-ақ шетелде жоғары табысты жұмысқа орналасу, білім алу немесе тұрмыс жағдайын жақсарту мақсатындағы жалған ұсыныстарға сену фактілері негізгі себептердің бірі болып табылады.

Сонымен қатар, адам саудасының кең етек жаюына халық арасындағы кедейшілік пен әлеуметтік теңсіздік айтарлықтай әсер етеді. Экономикалық тұрғыда әлсіз, жұмыссыз немесе тұрақсыз табысы бар азаматтар жиі осындай заңсыз әрекеттердің құрбанына айналады.

М.С. Жүсіповтің зерттеуінде адам саудасының құрбанына айналуға бейім балалардың келесі санаттары анықталған:

1. әлеуметтік жағдайы төмен отбасылардан шыққан балалар;
2. жетім және көше балалар;
3. мигрант балалар;
4. білімі мен мәдени деңгейі төмен отбасылардан шыққан балалар;
5. мүгедек немесе ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар;
6. отбасындағы зорлық-зомбылықтан зардап шеккен кәмелетке толмағандар;
7. спиртті ішімдіктер мен есірткі заттарын қолдануға бейім балалар.

Автор өз еңбегінде бұл жеті санаттағы балалардың адам саудасының ең осал тобына жататынын атап өтеді (БҰҰ-ның Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясына қосымша – Адам саудасының, әсіресе әйелдер мен балалардың алдын алу және жолын кесу және ол үшін жазалау туралы хаттамасы, 2000 жылғы 15 қараша).

Жоғарыда келтірілген факторлар қазіргі қазақстандық қоғамда бала саудасының өзекті әлеуметтік мәселе болып отырғанының нақты дәлелі болып табылады. Бұл көрсеткіштер мемлекет тарапынан әлеуметтік қорғау жүйесін жетілдіру мен алдын алу саясатын күшейтудің қажеттілігін айқын көрсетеді.

Қазіргі кезде бүкіл әлемді жайлаған қымбатшылық пен қатар келген ашаршылық, экономиканың құлдырауы және кейбір мемлекеттердің арасындағы соғыстар мен саяси көзқарастардың дұрыс болмауы, соның ішінде өз мемлекетіміз Қазақстандағы нарықтың тұрақсыздығы, әлеуметтік саланың осалдығы еліміздегі адам саудасының, соның ішінде бала саудасының өршуіне әкеп соғып отырғаны жасырын емес. Оны нақты деректер көрсетуде.

Әлеуметтік саланың осалдығына мысал келтіретін болсақ, ата-анадан алған тәрбиенің нашарлығынан, тұрмыс жағдайының төмендігінен, үй-күйсіз болуынан, жұмыссыздықтың көбеюінен жас қыздарымыз перзентханада босанып, өз балаларын тірідей саудаға салып жатқандығы айдан анық.

Баланы тірідей саудаға салу барысында перзентхана қызметкерлерінің өздері де жалақының аздығынан және оңай жолмен көп мөлшерде ақша табу мақсатында қылмыстық іс-әрекеттерге жол береді. Бұның өзі мемлекетіміздің дамуына кері әсер ететін және кешірілмейтін үлкен қателік пен қылмыс болып саналады.

Әлемде болып жатқан мемлекеттер арасындағы саяси қақтығыстар мен түсініспеушіліктің кесірінен және төтенше табиғи жағдайлардың кесірінен үйсіз-күйсіз, ата-анасыз қалған жетім балалар – мигрант балардың қатарын толықтыра түсуде. Осыдан кейін аталған жәйт жан күйзелісіне түскен балаларды саудалап жіберуге мүмкіндік туғызатын фактордың бірі болып табылады.

Отбасындағы зорлық-зомбылықтың және спиртті сусындар мен наша қолданатындардың кәмелетке толмаған балалары әлеуметтік жағынан осал балалардың қатарын көбейтуде. Осы топтан шыққан балалардың қараусыз қалуы мен қатыгездікке бейім тұруы елдегі қылмыстың өршуіне әкеліп соғады немесе бала саудасының құрбаны болады.

Тағы бір өзекті фактор ретінде саудаға түсетін балалардың көбі аурушан, мүгедек балалар. Мұндай балаларды біздің елімізде емдеуге еш мүмкіндік болмағандықтан шетел азаматтары асырап алып, шетел асыруда. Одан кейінгі бала тағдыры біз үшін және мемлекетіміз үшін беймәлім.

Тек БАҚ-тан кейбір мемлекеттердегі өзге елдерден асырап алған балалардың із-түзсіз жоғалып кетіп жатқаны, кейбір сәбилердің өгей ата-ананың қолынан қаза тапқаны туралы деректерді оқығанда шекара асып кеткен біздің қарадомалақтардың тағдырына алаңдайтынымыз бар.

Қазіргі таңда аналардың өз баласынан бас тарту жағдайлары қоғамда жиі кездесетін құбылысқа айналып отыр. Мұндай әрекетке барған әйелдердің кейбірі материалдық қиындықтарға байланысты баласын сату арқылы қаржылай пайда табуды шешім ретінде қарастырады.

Шетелдік азаматтардың балаларды асырап алу тәжірибесіне келсек, заңнама бойынша оларға негізінен денсаулығында ақауы бар немесе туысқандары жоқ балаларды ғана асырап алуға рұқсат беріледі. Дегенмен, кей жағдайларда тиісті рәсімдер сақталмай, құзыретті органдар мен медициналық мекемелердің қызметкерлері тарапынан заң бұзушылықтар орын алған фактілер тіркелген. Атап айтқанда, кейбір медициналық құжаттарға жалған диагноз енгізу арқылы дені сау балаларды шетелдік азаматтардың асырап алуына рұқсат беру жағдайлары анықталған.

Мұндай фактілер бала құқықтарын қорғау және халықаралық бала асырап алу процесін бақылау жүйесін одан әрі жетілдіру қажеттігін көрсетеді.

Бұрындары сәби сату туралы кинолардан көріп, ондай сұмдықты шетел жақтан еститінбіз. Соңғы уақытта ел іргесінде де «өз баласын сатты» деген жаңалықтарды жиі естіп, ұсталған фактілерге де куәгер болып жүргеніміз шындық. Сәби сату мен сатып алуға қатыстылар – жеке адамдар, яғни баланың әке-шешесі мен заңсыз жолмен балалы болғысы келген азаматтар. Мамандардың айтуынша, көбінесе жас қыз-келіншектер баласын саудалайды. Ал «тірі тауарды» сатып алушылар ретінде – ана болу бақытынан айырылғандарды кездестіреміз. Құқық қорғау органдары дүние есігін енді ашқан сәбилерді саудаға салғандардың кінәлары толығымен дәлелденсе, екі жақта жазасыз қалмайтынын ескертеді. Иә, жаңа туған сәбиді сату

ауыр қылмысқа жатады. 2019 жылы елімізде адам саудасымен айналысқандар үшін жауапкершілікті қатандату мақсатында Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне бірқатар өзгертулер мен толықтырулар енгізілген болатын. Мәселен, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 135-бабы бойынша қаралатын істер ауыр қылмыстар санатына жатқызылып, кәмелетке толмағандарды саудаға салып, пайда көздегендерді он сегіз жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы енгізілді [16].

Жалпы қоғамымызда орын алып отырған сәби сатқан деректерді жан-жақты саралап, талдасақ, жаңа туған сәбилердің құны бір миллионнан басталып, 3-4 миллион теңгеге дейін бағаланады екен. Жалпы мамандардың айтуы бойынша «әлі жарық дүние есігін көрмеген сәбилерін аналары интернеттегі түрлі сайттар, әлеуметтік желілер арқылы саудалап, ақшаға кенелгісі келеді екен. Ал сатып алушылар бала асырап алудың шарттарын орындағысы келмей, уақыттарын үнемдеу мақсатында осы жолға бет бұра отырып, яғни «болашақ балаларын» іздейді» екен. Иә, бала асырап алу үшін мемлекет бекіткен тиісті құжаттарды рәсімдеу керек және кезекке тұру арқылы кедергілерден өту қажет. Бұл – мемлекетіміздің бекіткен заң талабы. Бірақ, осы талапқа бағынбай, оңай жолмен ақшалы болғысы келетін ата-аналар мен бала сүйгісі келетін азаматтар заң талаптарын өрескел бұза отырып, қылмысқа барып жатыр.

Қазіргі таңда әлеуметтік желілерден мынадай: «екінші баламды көтеріп едім, асырай алмаймын, күйеуім тастап кетті, әке-шешем теріс айналды. Балалар үйіне өткізіп, далаға тастағаннан гөрі бір меірімді, балаға зар болып жүрген жан асырап алса, маған бір балама нан болуы үшін қаржылай көмек болар еді» деген хабарламаларды және сол хабарламаның астына «Мен алайын деп едім», «Бала асырай алмай жүрміз, себебі құжаттарымыз дұрыс келмей жатыр», «ЭКО-дан көмек болмады немесе кезегіміз келмеді, қаражат жағынан уайымдамаңыз, мен көмектесіп тұрамын» деген мәндегі пікірлерді де жиі кездестіруге болады.

Мысал ретінде келтіретін болсақ, ағымдағы жылдың қантар айында Алматыда ерлі-зайыптылар жаңа туған сәбиін 2 млн теңгеге сатпақ болған кезде ұсталған болатын. «1998 жылы туған Б. есімді әйел мен оның күйеуі 1991 жылы туған Б. есімді азамат ұсталды. Бірнеше сағат бұрын әйел перзентханадан шыққан. Олар сол жерден бірден мәміле жасауға кеткен. Олар ұлын 2 млн теңгеге бағалаған. Айта кету керек, ерлі-зайыптылар туылмаған бала үшін «әлеуетті ата-ананы» алдын ала іздеген. Жаңа туған нәрестені сатудан түскен ақша айыпталушыларды ұстау кезінде тәркіленді. Іс сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай тізілімінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 135 бабы 2 бөлігі (Кәмелетке толмағандар саудасы) бойынша тіркелген (Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі)».

Жоғарыдағы келтірілген мысалдан көретініміз, қазіргі таңда да заңсыз сәби сату фактілерінің аз емес екендігі, оның белең алып тұрғандығын байқаймыз.

Балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау - Қазақстан Республикасының ұлттық саясатының басты бағыттарының бірі.

1995 жылы 30 тамызда бүкілхалықтық референдумда қабылданған егемен еліміздің Негізгі Заңы - Ата Заң мемлекеттік құрылымды белгілеп, өзін демократиялық негіздегі, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік тұрғыда дамыған ел ретінде қалыптастырып, ең басты құндылығы адам және адам өмірі, оның құқықтары мен бостандықтары екенін атап көрсетті.

Адамның қадір-қасиетін қорғау – Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінің басты қағидаты болып табылады. Бұл қағида еліміздің Ата Заңының 17-бабында нақты көрсетілген: «Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды» (ҚР Конституциясы). Жалпы алғанда, Конституцияның көптеген ережелерінде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары басым бағыт ретінде айқындалған, ал олардың ішінде ар-ождан мен қадір-қасиет ұғымдарына ерекше мән берілген.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған сәттен бастап, балалардың құқықтарын қорғау және балалар еңбегін пайдалануға қарсы күресті мемлекеттік саясаттың маңызды бағыты ретінде айқындап, халықаралық құқықтық міндеттемелерді өз заңнамасына енгізді. 1989

жылғы 20 қарашада Біріккен Ұлттар Ұйымы қабылдаған Бала құқықтары туралы конвенция – бала құқықтарын қорғау саласындағы ең толыққанды халықаралық-құқықтық акт болып табылады. Қазақстан Республикасы 1994 жылы бұл Конвенцияны ратификациялап, оның екі Факультативтік хаттамасына да қосылды.

Сонымен қатар, Қазақстан 1994 жылы БҰҰ-ның адам қадір-қасиетіне нұқсан келтіруге, азаптауға және адам саудасына қарсы бағытталған бірқатар халықаралық конвенцияларын бекітті. Олардың қатарында №138 және №182 Халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) конвенциялары, сондай-ақ балалар саудасы, балалар жезөкшелігі мен порнографиясына қарсы (2000 ж.) қосымша хаттамалар бар. Бұған қоса, БҰҰ-ның Адам саудасының, әсіресе әйелдер мен балалардың алдын алу және жолын кесу және ол үшін жазалау туралы хаттамасы да Қазақстан тарапынан ратификацияланған.

Осы халықаралық құжаттармен қатар, Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасы да балалардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл тұрғыда «Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары туралы», «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы», «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы», сондай-ақ «Еңбек кодексі», «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы», «Денсаулық сақтау туралы» заңдары ерекше рөл атқарады.

Қазіргі таңда елімізде алғаш рет «Адам саудасына қарсы күрес туралы» заң жобасы әзірлену үстінде. Бұл құжат 2023 жылдың сәуір айында ҚР Парламенті Мәжілісінің талқылауына ұсынылды. Сонымен қатар, әр үш жыл сайын адам саудасының алдын алу және онымен күреске бағытталған профилактикалық әрі практикалық іс-шаралар кешенін қамтитын мемлекеттік жоспарлар қабылданып отырады.

Зардап шеккендердің құқықтарын қорғау мен оларға әлеуметтік көмек көрсету бағытында елімізде 20-дан астам үкіметтік емес ұйымдар белсенді жұмыс жүргізуде. 2016 жылдан бері адам саудасының құрбандарына арналған атаулы әлеуметтік көмек түрлері енгізіліп, олардың құқықтық, психологиялық және медициналық қолдауға қол жеткізу мүмкіндігі кеңейтілді.

Алынған статистикалық деректер мен талдау нәтижелері бірқатар отандық және шетелдік ғалымдардың тұжырымдарын растады.

Біріншіден, Калиева, Буитек және Мелдаханова өз еңбектерінде Қазақстандағы жастардың еңбек нарығындағы теңсіздіктері мен жұмыссыздық деңгейінің артуы әлеуметтік осал топтардың көбеюіне әсер ететінін көрсеткен [1, р.81-88]. Бұл зерттеудің нәтижелері де олардың қорытындысын қуаттайды: 2018-2022 жылдар аралығында жұмыссыздық деңгейінің жоғары болуы мен әлеуметтік теңсіздік кәмелетке толмағандардың қылмыс пен сауда құрбанына айналу ықтималдығын арттырған.

Екіншіден, Баудиярова мен Мейрманова отбасылық және неке қатынастарындағы тұрақсыздық қоғамдағы әлеуметтік құрылымның әлсіреуіне және балалардың қорғансыз қалуына ықпал ететінін дәлелдеген [2, р.1-15]. Біздің зерттеу барысында да бала саудасына қатысты істердің басым бөлігі толық емес немесе тұрмыстық қиындықтағы отбасылардан шыққан балалармен байланысты екені анықталды. Бұл дерек аталған авторлардың әлеуметтік факторға қатысты ғылыми тұжырымдарын дәлелдейді.

Үшіншіден, Шарипбай және әріптестері әлеуметтік құбылыстарды талдауда мәтіндік және тілдік деректерді өңдеу арқылы ақпараттық дәлдікті арттырудың маңызын көрсеткен [3, р.90-102]. Осы зерттеу контент-талдау әдісін пайдалану арқылы БАҚ материалдарындағы «бала саудасы» тақырыбының жиілігі мен риторикалық құрылымын сараптау нәтижесінде олардың әдіснамалық ұстанымын тәжірибе жүзінде растады.

Төртіншіден, Алимбаева, Садықова және Калжанова білім беру жүйесіндегі коммуникативтік құзыреттіліктің төмендігі мен әлеуметтік жауапкершіліктің әлсіздігі жастардың девиантты мінез-құлыққа бейімділігін арттыратынын атап өткен [4, р.42-52]. Бұл тұжырым да ішінара дәлелденді: бала саудасының құрбандары арасында мектептен шығып кеткен немесе әлеуметтік бейімделу деңгейі төмен жастардың үлесі басым болып шықты.

Бесіншіден, Мұхтар мен Төлеуев мемлекеттік басқарудағы ашықтықтың жеткіліксіздігі және қоғамдық бақылаудың әлсіздігі әлеуметтік сипаттағы қылмыстардың өсуіне ықпал ететінін көрсеткен [5, р.3-13]. Бұл зерттеудің нәтижелері де олардың пікірін растайды: құқық қорғау органдарындағы бюрократиялық кедергілер мен құқықтық олқылықтар бала саудасына қарсы саясаттың тиімділігін төмендетіп отыр.

Жалпы алғанда, алынған нәтижелер әдебиеттерге шолуда келтірілген негізгі теориялық бағыттарды толықтырып, эмпирикалық тұрғыда дәлелдейді. Әсіресе, әлеуметтік-экономикалық теңсіздік, отбасылық құндылықтардың әлсіреуі және мемлекеттік институттардың әлсіздігі сияқты факторлар Қазақстандағы бала саудасының таралуына тікелей ықпал ететіні анықталды.

ТАЛҚЫЛАУ

Зерттеу нәтижесінен байқағанымыздай, Қазақстандағы бала саудасының себептері көпқырлы және өзара байланысты әлеуметтік, экономикалық, құқықтық және саяси факторлардан тұратынын көрсетті. Бұл құбылысты толық түсіну үшін тек нормативтік актілерді талдау жеткіліксіз; мәселе терең әлеуметтік құрылымдармен, институттардың тиімділігімен және халықаралық үрдістердің ықпалымен астасып жатыр. Сондықтан осы бөлімде алынған нәтижелер халықаралық ғылыми еңбектермен салыстырылып, олардың теориялық негіздері кеңейтілген интерпретациямен талданады.

Алдымен, саяси басқару жүйесінің рөліне тоқталу қажет. Dimas және әріптестері адам саудасына қарсы іс-қимылда аналитикалық деректер мен операциялық менеджмент сапасының шешуші орын алатынын атап өтеді [17,р.12]. Біздің зерттеу бұл тұжырымды нақтылай келе, Қазақстан контекстіндегі негізгі мәселе – саяси шешімдердің орындалуын қамтамасыз ететін бақылау тетіктерінің әлсіздігі екенін көрсетті. Бұл тек техникалық олқылық емес, институционалдық мәдениеттің жеткіліксіздігі, яғни формальді ережелер мен нақты практика арасындағы алшақтық. Сондықтан, біз саяси менеджменттің тиімділігін арттыру бала саудасымен күрестің алғашқы және негізгі шарты деген қорытындыға келеміз.

Екінші маңызды аспект – адами капитал мен білім беру жүйесінің осалдығы. Нечаева, Упабеков және Дүйсембекова білім беру сапасының төмендігі мен кадрлық саясаттағы жүйесіздік балалардың түрлі қанау түрлеріне бейімділігін күшейтетіні туралы тұжырым жасайды [18, р.104], [19, р.562]. Біз бұл пікірді қолдай отырып, білім беру теңсіздігінің тек білім сапасына емес, әлеуметтік қорғаныс деңгейіне де тікелей әсер ететінін көрсетті. Жүйелік тұрғыдан қарағанда, ауыл мен қала арасындағы айырмашылық, мектептердің ресурстық базасының теңсіздігі және кәсіби бағдардың әлсіздігі балаларды күмәнді жұмыс ұсыныстарына икемдірек етеді. Бұл – халықаралық контекстте аз зерттелген, Қазақстанға тән ерекше сипат.

Тіл саясатының да әсеріне назар аудару қажет. Смағұлова көрсеткендей, тілдік саясат әлеуметтік топтардың мүмкіндіктеріне және ақпаратқа қолжетімділігіне ықпал етеді [20, р.440]. Біздің нәтижелер бұл пікірді толықтыра отырып, тілдік кедергілер мигрант отбасыларының, этникалық топтардың және ауыл жастарының құқықтық ақпаратты түсінуін күрделендіретінін анықтады. Бұл фактор бала саудасына қарсы профилактика сапасын төмендетеді. Демек, тілдік инклюзияны күшейту – тек мәдени саясат емес, қауіпсіздік саясаты.

Халықаралық ынтымақтастықтың рөлі де айқындалды. Аллан және Бухайов еңбектерінде халықаралық тәжірибені ұлттық стратегияларға интеграциялау маңыздылығы көрсетіледі [21, р.175-182], [22, р.161-168]. Біздің зерттеу бұл бағыттағы Қазақстанның кейбір прогресін мойындай отырып, оның толық әлеуеті іске аспай отырғанын көрсетеді. Нақты айтқанда, шекарааралық деректер алмасу, бірлескен тергеулер, адам саудасымен айналысатын желілерді қаржылай бақылау механизмдері жеткіліксіз деңгейде жұмыс істейді. Авторлық пайым бойынша, Қазақстан өңірлік кооперацияны күшейтпейінше, трансұлттық бала саудасының алдын алу қиын.

Демеке атап өткендей, адам құқықтарына негізделген тәсілдерді қолдану құқық қорғау органдарының тиімділігін арттырады [23, р.5-9]. Бірақ біздің деректер бұл тәсіл Қазақстанда декларативті деңгейде қалып отырғанын көрсетті. Нақты тәжірибеде құқық қорғау органдарының басты фокусы қылмыскерді жазалау болса, ал баланың құқықтық және психологиялық қалпына келуі екінші орынға ысырылады. Бұл халықаралық стандарттармен айқын қайшылықта.

Сыбайлас жемқорлық факторы – зерттеудің ең өткір нәтижелерінің бірі. Нұркей және әріптестері цифрлық ашықтық тетіктерінің құқықтық олқылықтарды азайтудағы рөлін атап өтеді [24, р.12015]. Біздің зерттеу бұл ойды тереңдете отырып, жемқорлықтың тек «жеке лауазымды тұлғалар деңгейіндегі» құбылыс емес, жүйелік құбылыс екенін, ал жүйелік жемқорлық бала саудасына қарсы саясатқа тікелей нұқсан келтіретінін көрсетті. Бұл мәселе шешілмейінше, кез келген стратегия тек формальді құжат болып қала береді.

Цифрлық экономика да екіұшты сипатқа ие. Бердіқұлова цифрлық инфрақұрылымның мүмкіндіктерін сипаттаған болатын [25, р.1287]. Бұл пікір біздің зерттеуде нақты көрініс тапты: әлеуметтік желілердегі жалған жұмыс ұсыныстары, онлайн қанау, жасөспірімдердің цифрлық сауатсыздығы балаларды жаңа форматтағы қауіптерге ұшыратады. Цифрлық қауіпсіздік саясатының әлсіздігі – Қазақстандағы адам саудасының жаңа «цифрлық эпидемиясын» қалыптастырып отыр.

Сұраныс факторына келсек, Watt заңсыз еңбекке сұранысты азайтпайынша, қылмыстың бұл түрі жойылмайтынын дәлелдейді [26, р.94]. Біздің зерттеу Қазақстанда бейресми еңбек нарығының кендігі сұраныс факторын жоғары деңгейде сақтап отырғанын көрсетті. Бұл – экономикалық қана емес, мәдени норма: арзан жұмыс күшін пайдалану қоғамда тұрақты құбылыс ретінде қалыптасқан.

Әлеуметтік-экономикалық осалдық та маңызды рөл атқарады. Кисс кедейшілік пен білім беру қолжетімсіздігі қанауға бейімділікті арттыратынын көрсетеді [27, р.10]. Біздің зерттеу бұл тұжырымдарды толықтыра отырып, Қазақстандағы ата-аналардың еңбек миграциясы, толық емес отбасылар санының өсуі және әлеуметтік қолдау жүйесінің әлсіздігі бала саудасының тәуекелін күшейтетінін көрсетті.

Жалпылай алғанда, халықаралық әдебиеттер Қазақстандағы зерттеу нәтижелерін толық растайды. Бірақ біздің жұмыс бұл құбылыстың Қазақстанға тән құрылымдық ерекшеліктерін нақтылап берді: институционалдық әлсіздік, әлеуметтік теңсіздік, цифрлық қауіпсіздіктің жеткіліксіздігі, жемқорлық және бейресми еңбек нарығы. Қорытындылай келе- бала саудасына қарсы күрес тек заңнаманы қатайтумен шектелетін тар бағыт емес, қоғамның барлық жүйелік салаларын қайта қарауды қажет ететін кең ауқымды реформа.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстандағы бала саудасы – әлеуметтік, саяси және құқықтық тұрғыдан қоғамға зор қатер төндіретін құбылыс. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бұл мәселе көбінесе әлеуметтік жағынан осал топтарға жататын балаларға қатысты болып отыр. 2018-2022 жылдар аралығында қылмыстық істердің статистикасы бала саудасының үнемі өзгеріп отырғанын дәлелдейді: кейбір жылдары қылмыстардың күрт өсуі COVID-19 пандемиясымен байланысты болса, кейінгі кезеңде ішінара төмендеу байқалғанымен, мәселенің әлі де толық шешімін таппағаны анық.

Жүргізілген талдау Қазақстандағы бала саудасының себептері көпқырлы екенін көрсетті. Олардың қатарында кедейшілік, жұмыссыздық, білім беру жүйесіндегі олқылықтар, отбасылық құндылықтардың әлсіреуі, көші-қон үдерістері мен құқықтық олқылықтар бар. Сонымен бірге, құқық қорғау органдарының жеткіліксіз тиімділігі, сыбайлас жемқорлық және әлеуметтік теңсіздік жағдайды күрделендіре түсуде. Қазақстанда бала саудасының алдын алу тиімділігі құқықтық олқылықтар мен әлеуметтік осалдық жойылмайынша төмен деңгейде қалып, қылмыс жасырын және трансұлттық формаларда күшейе береді.

Зерттеу нәтижелерін халықаралық тәжірибелермен салыстыру Қазақстан үшін бірнеше маңызды қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Біріншіден, бала саудасына қарсы күрес тек қылмыстық жазаны қатаңдатумен шектелмей, әлеуметтік әлсіздіктерді азайтуға бағытталған кешенді саясатты қажет етеді. Екіншіден, сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді тетіктерді енгізу және құқық қорғау органдарының кәсіби әлеуетін арттыру – мәселені шешудің негізгі алғышарттарының бірі. Үшіншіден, цифрлық экономиканың дамуы жаңа тәуекелдер туындатқанымен, оны дұрыс қолдану арқылы қылмыспен күресудің жаңа мүмкіндіктерін ашуға болады.

Жалпы алғанда, бала саудасына қарсы күрес тек қана қылмыстық саясаттың емес, сонымен қатар әлеуметтік, экономикалық, мәдени және халықаралық ынтымақтастық салаларының бірлескен күш-жігерін талап етеді. Бұл бағыттағы шаралардың кешенді түрде жүзеге асырылуы ғана Қазақстандағы балалардың құқықтарын қорғап, қоғамның тұрақты әрі қауіпсіз дамуына жол ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Kaliyeva S.A., Buitek E.K., Meldakhanova M.K. Analysis of the youth labor market in the Republic of Kazakhstan in the context of global challenges // *Economics: strategy and practice*. – 2020. – №4(15). – P. 81-88.

2. Baudiyarova K.B., Meirmanova G.A. Problems of family and marriage relations of Kazakh people (based on ethnographic materials of Southern Kazakhstan) // *Journal of History*. – 2023. – Vol. 109(2). – DOI: <https://doi.org/10.26577/jh.2023.v109.i2.012>

3. Sharipbay A., Niyazova R., Turebayeva R., Razakhova B., Zulkhazhav A., Yelibayeva G. Graphematic analysis of Kazakh language text // *Journal of Mathematics, Mechanics and Computer Science*. – 2019. – Vol. 103(3). – P. 90-102. – DOI: <https://doi.org/10.26577/JMMCS-2019-3-28>

4. Alimbayeva A.T., Sadykova A.K., Kaljanova B.A. К проблеме формирования иноязычной коммуникативной компетенции младших школьников // *Journal of Educational Sciences*. – 2020. – Vol. 63(2). – P. 42-52. – DOI: <https://doi.org/10.26577/JES.2020.v63.i2.05>

5. Mukhtar Y., Toluev Y. Foreign experience in regulating the public procurement system // *Farabi Journal of Social Sciences*. – 2021. – Vol. 7(1). – P. 3-13. – DOI: <https://doi.org/10.26577/CAJSH.2021.v7.i1.01>

6. Kuanyshebek T.K., Kuanyshebekova A.A., Toleubekova Zh.Z., Baizbayev M.B. Improvement of geodetic measurements during the reconstruction of buildings and structures // *Vestnik of M.Kozybayev North Kazakhstan University*. – 2021. – №2(51). – P. 166-171. – DOI: <https://doi.org/10.54596/2309-6977-2021-2-166-171>

7. Нурғалиева А.А., Мукина Г.С., Баяндина Г.Д., Зейнуллина А.Ж. Совершенствование новых видов высокотехнологичных производств в промышленности // *Вестник университета «Туран»*. – 2020. – №4. – С. 52-60. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-52-60>

8. Сисенова А.Т., Жарылкасын Ж.К. Транзитный потенциал страны как важнейший фактор экономического развития // *Вестник университета «Туран»*. – 2020. – №3. – С. 55-58. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-3-55-58>

9. Тоқаев Қ.Ж. «Сындарлы қозғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі». Қазақстан халқына Жолдау. – 2 қыркүйек 2019 ж. – URL: <https://www.akorda.kz>

10. Сабикенов С.Н. Проблемы борьбы с торговлей женщинами и детьми в целях сексуальной эксплуатации в европейских странах // *Материалы международной научной конференции «Құлдықпен және құлдарды саудаға салумен күресудегі мемлекеттердің халықаралық ынтымақтастығы»*. – Алматы: Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2011.

11. Милевский А.И. Уголовно-правовая борьба с торговлей несовершеннолетними: диссертация. – Москва: Академия МВД РФ, 2000.

12. Шувалова И.К. Миграционные процессы на Дальнем Востоке России: социально-политический аспект. – Россия, 2014.

13. Dubovitskaya O.B., Talipova Z.Z., Beksultanov A.S. *Protection of personal data of children in migration processes // Bulletin of Toraigyrov University. Law Series.* – 2023. – №3. – P. 43-53. – DOI: <https://doi.org/10.48081/bhiv9513>
14. Myrzabaev N.K., Begaliyev Y.N., Kuanaliyeva G.A., Baymakhanov A.A., Kuranbek Z.A. *Forensic examination of the biochip as a means of preventing child trafficking: a review // Russian Journal of Forensic Medicine.* – 2024. – Eco-Vector LLC. – DOI: <https://doi.org/10.17816/fm16101>
15. Savenko V. *Experience of some post-soviet countries in the field of legal regulation of liability for child trafficking // Naukovyy Visnyk Dnipropetrovs'kogo Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav.* – 2020. – Vol. 2, №2. – P. 175-183. – DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-2-175-183>
16. Жусупов М.С. Қазақстан Республикасындағы адам саудасы қылмысының себептері және оның алдын алу // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2016. – №3. – Б. 196-198.
17. Dimas G.L., Konrad R., Maass K.L., Trapp A.C. *Operations research and analytics to combat human trafficking: A systematic review of academic literature // PLoS ONE.* – 2022. – Vol. 17(8). – DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0273708>
18. Nechayeva Y., UPABEKOV A. *Development of Human Capital in Kazakhstan // The Anthropologist.* – 2016. – Vol. 26. – P. 104. – DOI: <https://doi.org/10.1080/09720073.2016.11892135>
19. Duisembekova L. *State Policy on Education Development in the Republic of Kazakhstan: Problems and Prospects of Teacher Training // Procedia – Social and Behavioral Sciences.* – 2013. – Vol. 89. – P. 562. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.895>
20. Smagulova J. *Language Policies of Kazakhization and Their Influence on Language Attitudes and Use // International Journal of Bilingual Education and Bilingualism.* – 2008. – Vol. 11. – P. 440. – DOI: <https://doi.org/10.1080/13670050802148798>
21. Allan C., Winters G.M., Jeglic E.L. *Current Trends in Sex Trafficking Research // Current Psychiatry Reports.* – 2023. – Vol. 25(5). – P. 175. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s11920-023-01419-7>
22. Buhaiov Y.Y., Koretskyi O., Корецька В.В., Penkov S., Shapar A. *International experience of crime investigation in the field of human trafficking // Revista Amazonia Investiga.* – 2021. – Vol. 10(47). – P. 161. – DOI: <https://doi.org/10.34069/ai/2021.47.11.16>
23. Demeke S.A. *A human rights-based approach for effective criminal justice response to human trafficking // Journal of International Humanitarian Action.* – 2024. – Vol. 9(1). – DOI: <https://doi.org/10.1186/s41018-023-00143-4>
24. Nurkey A., Mukasheva A., Yedilkhan D. *Models and methods of digital mechanisms in anti-corruption, their advantages and disadvantages, and applications // IOP Conference Series: Materials Science and Engineering.* – 2022. – Vol. 1216(1). – P. 12015. – DOI: <https://doi.org/10.1088/1757-899x/1216/1/012015>
25. Berdykulova G.M., Sailov A.I., Kaliazhdarova S.Y., Berdykulov E.B. *The Emerging Digital Economy: Case of Kazakhstan // Procedia – Social and Behavioral Sciences.* – 2014. – Vol. 109. – P. 1287. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.626>
26. Watt M. van der. *Discouraging the Demand That Fosters Sex Trafficking: Collaboration through Augmented Intelligence // Societies.* – 2023. – Vol. 13(4). – P. 94. – DOI: <https://doi.org/10.3390/soc13040094>
27. Kiss L., Fotheringham D., Kyegombe N., Mcalpine A., Abílio L.C., Kyamulabi A., Walakira E., Devries K., Tanton C. *Violence, abuse and exploitation among trafficked women and girls: a mixed-methods study in Nigeria and Uganda // BMC Public Health.* – 2022. – Vol. 22(1). – DOI: <https://doi.org/10.1186/s12889-022-13021-2>

References:

1. Kaliyeva S.A., Buitek E.K., Meldakhanova M.K. Analysis of the youth labor market in the Republic of Kazakhstan in the context of global challenges // *Economics: Strategy and Practice*. – 2020. – №4(15). – P. 81-88.
2. Baudiyarova K.B., Meirmanova G.A. Problems of family and marriage relations of Kazakh people (based on ethnographic materials of Southern Kazakhstan) // *Journal of History*. – 2023. – Vol. 109, №2. – DOI: <https://doi.org/10.26577/jh.2023.v109.i2.012>
3. Sharipbay A., Niyazova R., Turebayeva R., Razakhova B., Zulkhazhav A., Yelibayeva G. Graphematic analysis of Kazakh language text // *Journal of Mathematics, Mechanics and Computer Science*. – 2019. – Vol. 103, №3. – P. 90-102. – DOI: <https://doi.org/10.26577/JMMCS-2019-3-28>
4. Alimbayeva A.T., Sadykova A.K., Kaljanova B.A. К проблеме формирования иноязычной коммуникативной компетенции младших школьников // *Journal of Educational Sciences*. – 2020. – Vol. 63, №2. – P. 42-52. – DOI: <https://doi.org/10.26577/JES.2020.v63.i2.05>
5. Mukhtar Y., Toluev Y. Foreign experience in regulating the public procurement system // *Farabi Journal of Social Sciences*. – 2021. – Vol. 7, №1. – P. 3-13. – DOI: <https://doi.org/10.26577/CAJSH.2021.v7.i1.01>
6. Kuanyszbek T.K., Kuanyszbekova A.A., Toleubekova Zh.Z., Baizbayev M.B. Improvement of geodetic measurements during the reconstruction of buildings and structures // *Vestnik of M.Kozybayev North Kazakhstan University*. – 2021. – №2(51). – P. 166-171. – DOI: <https://doi.org/10.54596/2309-6977-2021-2-166-171>
7. Nurgalieva A.A., Mukina G.S., Bayandina G.D., Zeynullyna A.Zh. Sovershenstvovanie novykh vidov vysokotekhnologichnykh proizvodstv v promyshlennosti // *Vestnik universiteta «Turan»*. – 2020. – №4. – P. 52-60. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-52-60>
8. Sisenova A.T., Zharylkasyn Zh.K. Tranzitnyi potentsial strany kak vazhneishii faktor ekonomicheskogo razvitiya // *Vestnik universiteta «Turan»*. – 2020. – №3. – P. 55-58. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-3-55-58>
9. Tokayev Q.Zh. Syndarly qoғamdyq dialog – Qazaqstannyń turaktylyǵy men 'orkendeyiniń negizi. *Qazaqstan halqyna Zholdau*. – 2 қыркүйек 2019. – URL: <https://www.akorda.kz>
10. Sabikenov S.N. Problemy bor'by s trgovley zhenshchinami i det'mi v tselyakh seksual'noi ekspluatatsii v evropeiskikh stranakh // *Materialy mezhdunarodnoi konferentsii «Quldyqpen zhane quldardy saudaga salymen kuresydegi memleketterdiń khalyqaralyq yntymaqtastyǵy»*. – Almaty: Al-Farabi KazNU, 2011.
11. Milevskiy A.I. Ugólovno-pravovaya bor'ba s trgovley nesovershennoletnimi: dissertatsiya. – Moskva: Akademiya MVD RF, 2000.
12. Shuvalova I.K. Migratsionnye protsessy na Dal'nem Vostoke Rossii: sotsial'no-politicheskii aspekt. – 2014.
13. Dubovitskaya O.B., Talipova Z.Z., Beksultanov A.S. Protection of personal data of children in migration processes // *Bulletin of Toraigyrov University. Law Series*. – 2023. – №3. – P. 43-53. – DOI: <https://doi.org/10.48081/bhiv9513>
14. Myrzabaev N.K., Begaliyev Y.N., Kuanaliyeva G.A., Baymakhanov A.A., Kuranbek Z.A. Forensic examination of the biochip as a means of preventing child trafficking: a review // *Russian Journal of Forensic Medicine*. – 2024. – Eco-Vector LLC. – DOI: <https://doi.org/10.17816/fm16101>
15. Savenko V. Experience of some post-soviet countries in the field of legal regulation of liability for child trafficking // *Naukovyy Visnyk Dnipropetrovs'kogo Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav*. – 2020. – Vol. 2, №2. – P. 175-183. – DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-2-175-183>
16. Zhusupov M.S. Qazaqstan Respublikasyndaǵy adam saudasy qylmysynyń sebepleri zhane onyń aldyn alý // *Qazaqstannyń ǵylymy men 'omiri*. – 2016. – №3. – P. 196-198.
17. Dimas G.L., Konrad R., Maass K.L., Trapp A.C. Operations research and analytics to combat human trafficking: A systematic review of academic literature // *PLoS ONE*. – 2022. – Vol. 17(8). – DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0273708>

18. Nechayeva Y., Upabekov A. *Development of Human Capital in Kazakhstan* // *The Anthropologist*. – 2016. – Vol. 26. – P. 104. – DOI: <https://doi.org/10.1080/09720073.2016.11892135>
19. Duisembekova L. *State Policy on Education Development in the Republic of Kazakhstan: Problems and Prospects of Teacher Training* // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2013. – Vol. 89. – P. 562. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.895>
20. Smagulova J. *Language Policies of Kazakhization and Their Influence on Language Attitudes and Use* // *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. – 2008. – Vol. 11. – P. 440. – DOI: <https://doi.org/10.1080/13670050802148798>
21. Allan C., Winters G.M., Jeglic E.L. *Current Trends in Sex Trafficking Research* // *Current Psychiatry Reports*. – 2023. – Vol. 25, №5. – P. 175. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s11920-023-01419-7>
22. Buhaiov Y.Y., Koretskyi O., Koretska V.V., Penkov S., Shapar A. *International experience of crime investigation in the field of human trafficking* // *Revista Amazonia Investiga*. – 2021. – Vol. 10(47). – P. 161. – DOI: <https://doi.org/10.34069/ai/2021.47.11.16>
23. Demeke S.A. *A human rights-based approach for effective criminal justice response to human trafficking* // *Journal of International Humanitarian Action*. – 2024. – Vol. 9(1). – DOI: <https://doi.org/10.1186/s41018-023-00143-4>
24. Nurkey A., Mukasheva A., Yedilkhan D. *Models and methods of digital mechanisms in anti-corruption, their advantages and disadvantages, and applications* // *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. – 2022. – Vol. 1216(1). – P. 12015. – DOI: <https://doi.org/10.1088/1757-899x/1216/1/012015>
25. Berdykulova G.M., Sailov A.I., Kaliazhdarova S.Y., Berdykulov E.B. *The Emerging Digital Economy: Case of Kazakhstan* // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2014. – Vol. 109. – P. 1287. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.626>
26. Watt M. van der. *Discouraging the Demand That Fosters Sex Trafficking: Collaboration through Augmented Intelligence* // *Societies*. – 2023. – Vol. 13, №4. – P. 94. – DOI: <https://doi.org/10.3390/soc13040094>
27. Kiss L. et al. *Violence, abuse and exploitation among trafficked women and girls: a mixed-methods study in Nigeria and Uganda* // *BMC Public Health*. – 2022. – Vol. 22(1). – DOI: <https://doi.org/10.1186/s12889-022-13021-2>